

ЛАЗАРОНИ ИЗМЕЂУ ИСТОРИЈЕ И МИТА: АНАЛИЗА ЈЕДНЕ НАРОЧИТЕ ПУТОПИСНЕ ПОЈАВЕ

Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду

Апстракт: Предмет проучавања овог рада су лазарони, који су од друге половине XVIII века постали незаобилазна појава у европским путописима о Напуљу. Премда је, макар наизглед, готово све у вези с лазаронима спорно – почев од њиховог имена преко порекла, па све до њиховог начина живота, контроверзних обичаја и друштвене улоге, домаћи и страни путописци успели су да створе мит о њима. У њиховом случају литерарне слике претежније су од историјских: кад год се поведе прича о чувеним лазаронима, тешко је пробрати стварне елементе од нестварних, чињенице од измишљотина, историју од мита. Полазећи од путописних представа о лазаронима, циљ нам је да установимо у којој се мери литерарни елементи значајније разликују од историјских. Посебна пажња је посвећена односу лазарона према властима које су се смењивале у Напуљу током векова, док је та медитеранска варош доживљавала низ друштвених, економских и културних промена.

Кључне речи: Лазарони, Напуљ, историја, мит, Италија, путопис, Медитеран, стереотип, предрасуда

Лазарони: генеза једног термина

Предмет овог проучавања су тзв. лазарони, тема која се чини неизбежном (али и неисцрпном) кад је у питању Напуљ. Наиме, у историји европског путописа о Напуљу од средине XVIII до средине XX века, чији корпус чине дословце стотине дела потеклих из различитих средина и писаних на различитим језицима, ако изузмемо саму лепоту природе, не постоји ни један једини елемент који се појављује чешће него лазарони. Између потоњих и природе, међутим, приметна је битна разлика: док је географски положај лако одредити и описати, лазарони су мање приступачни страним и домаћим путницима који, не могавши да их ближе упознају, о њима пишу крајње произвољне ствари. Чини нам се, међутим, да слике о лазаронима врве од негативних стереотипа и предрасуда, од уопштавања и клишетираних представа који несумњиво имају смисла према координатама књижевне имагологије, али не могу да се третирају као релевантни у историјском контексту. Отуд овај наш осврт на лазароне као свој основни циљ има демистификацију тог усколокалног напуљског феномена, али и његово (даље) приближавање српској научној јавности.¹

¹ Из сопственог искуства знамо да је то неретко заправо упознавање с лазаронима.

Међутим, на самом почетку ваљало би се позабавити самим термином *лазарон*, будући да је чак и он извор својеврсних контроверзи. Наиме, сваки говор о лазаронима суочава нас с фундаменталним проблемом њиховог имена: како бисмо дефинисали термин, морамо најпре да решимо загонетку његове етимологије. Опште је познато да су у Напуљу вековима живели такозвани лазарони: „*Лазарон* отприлике значи крупан скиталац“,² написао је Џејмс Кобет пре непуна два столећа (Cobbett 1830: 211) и додао да се речју *lazzaretto* означава болница у којој се лечи лепра (Cobbett 1830: 211–212). Као што то обично бива кад је реч о напуљској историји, и у овом случају као зрак светлости у тами стоји дело Бенедета Крочеа, незамењивог светионика европске цивилизације, који је пресудно допринео појашњењу етимологије и порекла термина *лазарони*. Како наводи, тај назив први пут се појавио још 1647. године, током устанка против власти који је дигао Томазо Анијели, познатији као Мазанијело (Croce 2009: 83). Реч је, додуше, потврђена већ на самом почетку XVII века, 1603. године, у комедији Торквата Таса под насловом *Љубавне интриге*,³ али се она нигде не спомиње у вези с напуљским народом или просјацима. Те повезнице нема ни у делима најпознатијих путника до половине XVIII века, међу које Кроче убраја Барнета и Адисона (Croce 2009: 90),⁴ док, с друге стране, Монтеѕкје користи назив *lazzi* за људе најнижег друштвеног слоја који живе на улицама Напуља (Montesquieu 1894: 20–21).⁵ Кроче истиче да су Шпанци користили термин *lázaros* за сиромашне рибаре и полунаге припаднике плебса, мада страни путници који су боравили у Напуљу између 1650. и 1750. не помињу ту реч (Croce 2009: 88–90). Именица *lázaro* с нама данас познатом семантиком, заправо, настаје у другој половини XVIII века: у Речнику кастиљанског језика из 1780. значи *pobre andrajoso*, дословно ‘одрпан просјак’ (Diccionario de la lengua castellana 1780: 576). Лазари се ипак спомињу у чувеном *Дневнику* Анђела Гранита, који се први пут објављује 1850, иако се односи на историју Франческа Капечелатра из 1647–50. (Granito 1854: 272–274). У *Новелину* Масуча Салернитана, који је песник написао још у XV, а Луиђи Сетембрини приредио у XIX веку, налазимо термин *lazarini* у тридесет и првој новели, с тим да Масучо под тиме не мисли на просјацима већ на болеснике⁶

2 „*Lazzarone* has about the same meaning as *sturdy vagabond*.“

3 Више о томе видети у Tasso 1603.

4 Видети Burnet 1690 и Addison 1718.

5 Монтеѕкје је дошао у Италију 1728. године.

6 „Però ch’io volendone alcuna cosa narrare mi si representano le spaventevoli immagini di quei lazarini che intorno a la miserrima giovane stavano, con gli occhi arrobinate, e pelate ciglia, li nasi rosi, le guance tumide e di più varii colori depente, i labbri rivolti e marci, le mani fedate paralitiche e attratte, che come noi veggiamo più a diabolica che ad umana forma sono assomigliate, li quali sono di tanta forza che impediscono’ la mia tremante mano che scrivere più oltre non le è concesso“ (Masuccio Salernitano 1874: 343).

(Masuccio Salernitano 1874: 335–343) – у том делу пак нема трага лазарона схваћених као згубидана који живе на улици, без посла и без крова над главом. Кроче вели да се велика промена десила у другој половини XVIII века, кад су се лазарони силно појављивали на хоризонту путописа о Напуљу: тада су готово сви путници тражили „Везув, Помпеју и [...] лазароне“⁷ (Croce 2009: 90). Подугачак је списак домаћих и страних аутора који именују лазароне: Кроче тврди да је чак и Хегел споменуо термин у пејоративном значењу, као синоним за живаљ који је стекао одбојан однос према раду те сматра да има некакво право на издржавање (Croce 2009: 94). Зато се и употребљавају погрдни називи или ружни епитети да би се дефинисали припадници тог не баш племенитог друштвеног слоја: „Термини којима је назначен тај напуљски плебс – *lazzari, lazzaroni, scalzoni, mascalzoni* – крајње изражавају ово јадно стање“⁸, пише Ђузепе Галасо (Rosi 2003: 153).

У другој половини XVIII века, као што смо видели, догађа се заокрет у приступу лазаронима. Путници у Напуљу све више траже напуљски народ, те редовно, рекло би се чак минуциозно, описују тражене и пронађене *дивљаке* од главе до пете, задржавајући се и на најмањим детаљима, почев од њихове неуредне косе преко одеће па све до босих прљавих стопала. „Лазарони, или Црни стражари, најбеднији су јадници какви се не могу видети ни у једном другом европском граду“⁹ бележи Семјуел Шарп (Sharp 1766: 100). Такав однос према лазаронима призива мит о добром дивљаку, који је и дан-данас присутан у западној култури, подсећа Ђанлука Ђашери (Giachery 2022). Но, то нам у ширем смислу говори и о вредносном односу северних Европљана према јужним, који много подсећа на однос Запада према Истоку, како објашњава Едвард Саид: „У систему знања о Истоку, Исток није толико једно место колико један *ἰσθῖος*, један скуп референци, један збир карактеристика“¹⁰ (Said 2003: 177). Тако се доживљава и Напуљ – као упечатљиво и несвакидашње место за чије су бизарности заслужни управо лазарони.

Што се српских аутора тиче, лазароне спомињу готово сви путописци из XIX века, мада не и први и најеминентнији међу њима – Његош: у *Писму Димитрију Владисављевићу*, које се издваја као дело препуно идеализованих представа о Напуљу, тада већ болестан, владика тражи искључиво дивне слике сунчаног медитеранског града без икаквог осврта на тамошњу опасност или мрак (Његош

7 „Il Vesuvio, Pompei, e... i Lazzaroni.“

8 „I termini con cui è indicata questa plebe napoletana – *lazzari, lazzaroni, scalzoni, mascalzoni* – sono estremamente espressivi di questa condizione miserabile.“

9 „The Lazzaroni, or Black-Guards, are such miserable wretches as are not to be seen in any other city in Europe.“

10 „In the system of knowledge about the Orient, the Orient is less a place than a topos, a set of references, a congeries of characteristics.“

1961). То бисмо свакако могли да припишемо владикином истанчаном осећају и песничком сензибилитету који је правио селекцију без обзира на тренутно помодарство у књижевности.¹¹

Порекло и занимање лазарона

Ако пак желимо, из историјске перспективе, и без обзира на мање или више креативне описе европских путописаца, да откријемо ко су заиста били ти чувени лазарони, нужно је да се вратимо у прошлост, фундаменталним изворима о њима. Ђузепе Марија Галанти (1743–1806), економиста, историчар и литерата, бард напуљског просветитељства, аутор је дела *Крајшак ојис прада Најуља и његове околине*, у коме опширно обавештава читаоце о економским, правним, политичким, уметничким, религијским и другим виталним сегментима напуљског живота с посебном пажњом на заједнице различитих градских четврти (Galanti 1792). Галанти, наравно, није пропустио прилику да се осврне и на лазароне, који су у другој половини XVIII века живели под отвореним небом, без крова над главом, те јели и ленчарили на улицама (Galanti 1792: 267–268). Од њега је и стигао први деманти да су лазарони чинили групу од чак 40.000 људи, што је устаљен стереотип међу страним и домаћим путописцима: реч је о претеривању јер није реално претпоставити да лазарони чине чак десет посто становништва, закључује аутор (Galanti 1792: 268). Стереотип о „армији лазарона“ свакако ће дуго трајати, провлачећи се као црвена нит кроз напуљску историју. Не изненађује стога што, тридесетак година касније Маријен Васи и даље пише о „више од 40.000 лазарона“¹² (Vasi 1820: 97). Податак ће поновити Кобет, уз опаску да су лазарони босоноги рибари и просјаци (Cobbett 1830: 212). По мишљењу Ђузепеа Аурелија Лаурије, обичан лазарон није ништа друго него бедник и примитивац који не зна шта су породичне вредности (Lauria 1877: 20–22). Ако Карло де Никола у чувеном *Дневнику* потврђује да лазарони чине најнижи

11 Захваљујући истом песничком нагону, Његош је, попевши се на Везув, изјавио да Напуљски залив личи на број три – што није само поуздано географско опажање већ интуиција да нумерологија тој средини значи много више од пуке вредности бројева (Његош 1961: 53). У погледу тога, није јасно у којој мери напуљска нумерологија потиче из јеврејске кабале (иако данас малобројна, јеврејска заједница Напуља има континуитет од барем два миленијума), мада је општепознато да се Напуљ сматра главним градом празноверја, што укључује магијске, езотеричне и окултистичке елементе. Пошто је лутрија битан елемент у вези с напуљским односом према бројевима, неки спомињу чак Питагору као референтну личност за афирмисање нумерологије у Кампанији. Паола де Санктис Ричардоне написала је занимљиву књигу која се удубљује у антрополошке претпоставке и исходе ове наполитанске традиције (De Sanctis Ricciardone 1987). Велика списатељица Матилде Серао још у XIX веку бавила се моралном извитопереношћу и друштвеним последицама код Наполитанаца, за које је лото – опсесија (Serao 1891).

12 „More than 40,000 Lazzaroni.“

друштвени слој (De Nicola 1906: 159), Карло дел Балцо пориче да су они посебан напуљски феномен, упоређује их с народним масама које обитавају у другим великим градовима те тврди да су ти бизарни људи дошли са стране, премда не прецизира одакле (Del Balzo 1885: 71–72). Ми сматрамо да је то покушај да се лазаронско питање не постави као иманентан проблем, као специфичност Напуља и производ ондашњег велеграда: лазарони би према тој теорији били уобичајена појава у већим градовима Старог континента чији извор и узрок ваља тражити ван града. По свему судећи, у XIX веку било је више покушаја да се значај лазарона смањи, односно да се лазаронство релативизује и сведе на ниво обичних периферних појава из свих већих градова Старог континента. Постојала је намера, наиме, да се реагује на негативне судове о Наполитанцима које су изнели страни путописци, да се, убити, скине љага с Напуља: Кроче подсећа на чињеницу да ни Гете није веровао причама о десетинама хиљада лазарона; штавише, приписао их је типичном суду Нордијаца, који сматрају ленштинама све оне особе које не раде целог дана (Croce 2009: 91). С тим у вези, приметили смо да поједини аутори иду мало даље у одбрани лазаронског начина живота: Дел Балцо на момен-те афирмативно пише о лепом понашању безазленог лазарона, чији брутални инстинкти ипак „нису угасили Наполитанца у њему“¹³ (Del Balzo 1885: 72–80). Такво виђење је већ изнео Александар Дима Отац, чија је благонаклоност према лазаронима несумњиво утицала на ауторе који ће се касније бавити тим мистериозним људима (Dumas 2004).¹⁴ Лазарон, који „није лопов него освајач“¹⁵ (Dumas 2004: 107), за славног француског писца ни у ком случају не може да буде негативна појава у напуљском друштву.

Лазарони ће пунити странице путописа током читавог XIX века, па све до Првог светског рата и успостављања фашизма: биће бедници, просјаци, ленчуге – у сваком случају људи другог реда, дивљаци, лопови. Они за Дикенса само ленчаре на улици (Dickens 1846: 238); ни Његошев перјаник у *Писмима из Италије* Љубомира Ненадовића није нежан према њима: „Бога ми је ови народ не друкче већ ка’ стока. Све је махнито“ (Ненадовић 1881: 15); Роберт Џонстон их упоређује с плебсом у старом Риму (Johnston 1904: 32). Лазарони заузимају толико велик простор да у путописима о Напуљу безмало нема више обичних Наполитанаца: ти *фамозни дивљаци* чине да нигде не буде представљено друштво са својом динамиком и различитостима; нигде нема трага нормалности, што би Напуљ, макар у теорији, спојило с другим варошима. Све је екстремно и контроверзно у Напуљу, и све се, опет претерано, збива на улици.

13 „Non hanno potuto spegnere in lui il napoletano.“

14 Дима је путописе објавио између 1841. и 1843. Ми смо за потребе овог рада користили италијанско издање из 2004. године (Dumas 2004).

15 „Non è ladro, è conquistatore.“

Наравно, има изузетака: један од мање познатих аутора, Карл Август Мајер (1808–1894), који је дуго предавао у престоници Кампаније у првој половини XIX века, пружа реалније, мада и даље сурове, слике о напуљском друштву (Maier 1948). Ако изузмемо такве изузетке и ако донекле упростимо приказе путописаца, чини се да у Напуљу постоје само две групе становника: развратне жене Џона Евелина (Evelyn 1914: 56) и, разуме се, лазарони. Те друге ће сретати и српски писци током XIX и почетком XX века: Љубомир Ненадовић у *Писмима из Италије* („Ништа не радити, то се код њих зове живити.“) (Ненадовић 1881: 32), Милорад Павловић, за кога су они прави „друштвени Везув“ (Павловић 1911: 42) и други. Лазарони ће (п)остати синоним за дивљаке у српској култури због настанка путописне традиције која не одудара од општих места других европских путописних традиција. Убеђени смо да се преокрет у вези с тим догодио тек у XX веку, захваљујући Милошу Црњанском, који је у *Хијердорејцима* прославио *Неаполишанце* (Црњански 2008: 63): лазарони су коначно завршили на сметлишту заборава – између два светска рата у Напуљу су поново обитавали људи као и сви други.

Историјска и књижевна представа о лазаронима

Кад све саберемо, остаје упечатљива представа о лазаронима који у европским путописима освајају читаво напуљско друштво. Запитамо ли се зашто је то тако, одговоре можемо наћи помоћу области компаративног изучавања књижевности познате као имагологија. Наиме, ставови о лазаронима нису ништа друго него унапред стечени судови о Другима, односно „афективни, емотивно оптерећени ставови који се углавном стичу рано, односно преузимају некритички“ (Rot 2000: 260–261). Живот лазарона разликује се од путничког по језику, понашању, обичајима, схватању света и моралу, што подсећа на Саидово дефинсање оријенталног света с којим су се сретали западни путници (Said 2003: 166). Захваљујући поставкама имагологије схватамо механизам који доводи до извесних закључака – Напуљ није Напуљ у укупном смислу већ *reductio ad unum*: нема Напуља без лазарона, који су његова суштина. Кад би страни путописи имали релевантност фактографске грађе, добили бисмо немилосрдну слику о напуљском друштву, које разарају не људски него зверски инстинкти. Међутим, не можемо тврдити да су заиста сви путописци марили за историјске прилике у доношењу својих закључака; штавише, у нашем случају су снага имагинације и литерарна вокација превагнулe стварајући поджанр у путописном жанру: Напуљ је постао имагинарно место претеривања, питорескна варош различитих могућности и чуда, право правцато позориште под отвореним небом. И нимало не изненађује чињеница да лазарони играју улогу егзотичних животиња у контексту који

каткад заиста личи на циркус или зоолошки врт. Лазарони немају стида, глупирају се и играју на улицама као какви мајмуни: „Тај народ циркузана ‘ладно извлачи корист из циркузанства, јер осим тога нема шта да прода‘,¹⁶ горко закључује истакнути Наполитанац Доменико Реа (Rea 1996: 42).

Све нам, дакле, говори да је литерарна слика о лазаронима јасна и махом неповољна по њих, али ипак и дихотомна. Наиме, она уме бити и задовољавајућа и утешна уколико тражимо пуко незаинтересовано читалачко задовољство. Ако пак трагамо за сложеним одговорима на питање о лазаронству, потребно је да оставимо по страни литерарне узлете маштовитих путописаца усредсређујући се на историјске чињенице – што, наравно, не значи да у тим путописима нема ни трунке истине већ да путописци, по логици ствари, не презимају на себе историјску него, евентуално, литерарну одговорност утврђивања стања у датој средини. Поједини историчари бацили су светло на неке аспекте који нам могу бити од помоћи поводом наше анализе. Сара Просомарити подсећа на то да је Напуљ у време Мазанијела већ био пренасељен град како због високе стопе наталитета тако и због прогресивног и неконтролисаног усељавања радне снаге (Prossomariti 2014: 190). У град су стизали обични сељаци пошто су бежали од феудалаца и припадника клера који су их угњетавали на селу (Rosi 2003: 126). У том густо насељеном Напуљу, у коме је 1650. већ живело око 400.000 становника (Rosi 2003: 168), главни проблеми били су запослење и становање (Rosi 2003: 127). Напуљ очито није имао капацитет да прими све дошљаке – у центру града кретала се огромна маса која је због неповољне урбанистичке структуре града изгледала још већа, ако нам је веровати да је на релативно малом простору заиста живело „више од 7.000 становника по квадратном километру“¹⁷ (Rosi 2003: 147). Није тешко зато закључити да је хигијенско стање у граду било компромитовано: „Санитарни услови су већ средином XVII века били веома лоши“¹⁸ (Prossomariti 2014: 190). У напуљској историји посебно се издваја црна година, 1674, која је донела глад и епидемију богиња с чак 42.000 жртава (Oliva 2013: 87–88). Догађај је изазвао далекосежне последице у средини у којој је економско стање остало углавном непромењено: Наполитанци су дуго памтили велике патње из 1674. године, која је збиља била трагична, тврди Франко Вентури (Venturi 1973: 394). То је јасан разлог зашто се лазаронско питање може разумети једино уз анализу општег стања у поднебљу о коме је много тога маштовитог написано. Дефинисање околности које су одредиле настанак контроверзне групе људи којој смо у овом раду придали значај друштвеног слоја, доприноси утврђивању укупног животног стања у главном граду

16. „Questo popolo di pagliacci sfrutta a freddo la pagliacceria, non avendo altro da vendere.“
17. „7000 abitanti per kmq.“

18. „Le condizioni sanitarie già alla metà del XVII secolo erano pessime.“

Напуљског Краљевства.¹⁹ Према домаћим и страним путописцима, Напуљ је у временском периоду од два века, од половине XVII до половине XIX века, био хаотичан, нестабилан, опасан град у коме тон дају просјаци и бедници звани лазарони: „Гомиле лазарона трчале су да пљачкају“,²⁰ пише гроф Ђенаро Марули, који нам тиме пружа упечатљиву слику о мрачној напуљској средини (Marulli 1844: 213). На страницама његовог дела погађа чињеница да се назив *лазарони* појављује уз термине који означавају гужве и скромне предмете, такорећи хрпе и крпе, што нам говори о изразитој агресивности и сиромаштву. Не само историчари (Rosi 2003: 184) него и путници тврде да је Напуљ у XVIII и XIX веку највећи град у Европи после Лондона и Париза (Vasi 1820: 97) (Cobbett 1830: 212). Таквих података има много, мада уз њих не добијамо објашњења већ сазнајемо да у напуљском хаосу не живи нико други осим лазарона. Запазили смо да је списак путописаца који пружају сличне слике неуобичајено дугачак и разноврстан: посвуда се крећу полуголи мушкарци које Ханс Кристијан Андерсен посматра док се картају на земљи (Razzano 2016: 35); то су они исти људи који у једном Гогољевом писму једу „макароне дугачке као читав пут од Рима до Напуља“²¹ (Razzano 2016: 45); њихову прљавштину ће истицати и Сигмунд Фројд (Razzano 2016: 97). Премда слике истакнутих историчара, које смо раније видели, не остављају много простора за другачије ставове, нема сумње да је представа о Напуљу као „лазаронском граду“ ипак површна, изграђена на основу стереотипа и предрасуда. Лазаронство баца сенку на целокупну средину, која је окарактерисана на недвосмислен начин без изгледа да се рехабилитује. Ако су сунце, небо и море дивни, најлепши на свету, људи и даље остају најгори: у том погледу, супротно нашем очекивању, Вико, Базиле, Филанђијери, Ђеновези и други истакнути представници напуљске средине у путописима о Напуљу не заузимају релевантно место. На неким местима примећујемо, имаголошки врло индикативне, мање или више видљиве, безобзирност, снобизам па чак и олакшање појединих страних путописаца при констатацији да негде другде, *шамо*, далеко од њихове баште, заиста обитавају дивљаци. Поједини страни аутори који пишу о Напуљу одају утисак лакомислености, као да трагају за потврдом о супериорности сопствене културе/средине. Елиса фон дер Реке, на пример, закључује чак да у души напуљског народа станује чиста бруталност (Richter 2002: 17). То не изненађује: у Напуљ су стизали племићи, аристократе, префињени представници северозападне цивилизације, освајачки настројене, која је у XVIII веку очито испољавала културно-колонијалне потребе. И ако се Запад као

19 У неким путописима из XIX века говори се о Краљевини Две Сицилије зато што је Напуљско Краљевство 1816. године заправо постало Краљевина Две Сицилије.

20 „Turbe di lazzaroni correvano a saccheggiare.“

21 „Maccheroni lunghi come tutta la strada da Roma a Napoli.“

целина традиционално супротставља Истоку, унутрашње разарање у њему прелама се кроз суочавање нордијских и медитеранских интереса. Епохална подељеност Запада, између севера и југа, очитује се у напуљском случају: нормални људи живе на северу Европе, а дивљаци/лазарони на југу, где је сваки људски траг антике наводно неповратно изгубљен. Тај је силогизам, као и сваки, недвосмислен: ако су Наполитанци представљени као лазарони, а лазарони нису достојни драгоценог културно-уметничког наслеђа, то онда значи да Наполитанци не могу бити прави духовни наследници и чувари античких вредности. Отуда и разликовање људи од земље, које се у путописној традицији темељи на рано стеченим закључцима.

Лазарони и власт

Наша анализа поприма праве облике тек ако отворимо Пандорину кутију односа лазарона с властима. Атилио Брили истиче да је стереотип лазарона непромењен и дуготрајан зато што зависи од перспективе путника, али додаје да између XVII и XVIII века постоји битна разлика: ако су ти људи раније били кадри да организују узбуне доводећи у питање стабилност државе, они се у XVIII веку задовољавају тек улогом просјака, бедника и ленштина који једу макароне рукама, плешу и певају на улици избегавајући конфликте с властима, заузврат од њих добијајући слободу кретања (Brilli 2003: 33). Према анализи Ђанија Оливе, међутим, то је само делимично тачно: кардинал Руфо је још 1799. имао војску лазарона (Oliva 2013: 131), исту ону војску „лопова жељних пљачке, освете и крви“²² на коју мисли Харолд Актон (Acton 1960: 381) и која се памти чак по епизодама канибализма, наглашавају Рихтер (Richter 2002: 12) и Ла Каприја (La Capria 2009: 97).²³ Зато није немогуће да се заокрет у положају лазарона догодио на самом почетку XIX века, одмах након пада Напуљске револуције, кад је лазаронство, у општој стагнацији напуљског друштва, заузело нову „окамењену“ позицију. Зато смо и уверени да су лазарони представљали стварну претњу током 150 година: од Мазанијелове узбуне (1647) до Напуљске револуције (1799), што се може закључити *између редова* из опажања страних путописаца и мемоара истакнутих савременика из Напуља (La Capria 2009: 87) а да то нико од њих јасно не артикулише као свој став. И будући да је напуљска власт у том раздобљу, ако изузмемо период од 1713. до 1734, остала шпанска, јасне су индикације да *ејојеја* лазарона може да се доведе у везу с дуговечном шпанском, нарочито бурбонском, владавином. То је у складу с тумачењем шпанске хегемоније у Италији, која се појављује уз низ негативних ефеката. Од тога је остао

22 „Ladri bramasi di saccheggio, vendetta e sangue.“

23 Рихтер пише да је бруталност тог историјског догађаја била непримерена чак и за ту епоху, у којој је насиље било знатно обичнија појава него данас (Richter 2002: 12).

чак рефлекс у језику: у италијанском лексикону налазимо придев *spagnolesco*, што значи ‘арогантан, охол, помпезан’, и који је реликт шпанске доминације у Италији (Devoto, Oli 1979: 1132).

У историји лазаронства кључна је 1799. година. Рафаеле ла Каприја је покушај напуљске буржоазије да опстане након пада Напуљске републике из те године дефинисао као *наполийшанство*: да би се успоставио нови друштвени ред, у том историјском часу било је нужно измислити традицију, створити мит о Напуљу као најлепшој вароши вечитог сунца, дивних песама и дубоких осећања (La Capria 2009: 48–51). Логично је замислити да су лазарони постепено губили снагу, представљајући све мању опасност по државу, али су зато постајали све више театрални, питорескни и фолклорни елемент поднебља које се објективно истиче пре свега по природним лепотама и благодетима климе. Другим речима, прихватили су модел друштва и вид цивилизације које је пружала ослабљена и паразитарна буржоазија десеткована током Револуције из 1799. По свему судећи, раније су ствари изгледале мало другачије: док је Напуљ, у XVIII веку, био *илемениши град* из наших уџбеника, док су у њему стварали Вико, Ђаноне, Ђеновези и други велики умови, док је ту владао озбиљан краљ,²⁴ на његовим улицама кретала се опасна народна маса, која је укључивала и лазароне као посебан елемент, а коју свакако не смемо да поистоветимо *in toto* с лазаронима, упозорава Ла Каприја (La Capria 2009: 94).²⁵ Државном врху је одговарало то да лазарони злоупотребљавају свој положај унутар народа служећи се насиљем: они су, примера ради, контролисали целокупан процес производње хлеба на уштрб обичног народа, нарочито сељака, који су за једно парче хлеба и радили (La Capria 2009: 92). По свему судећи, лазарони су у тој фази постали инструмент власти, један посебан корпус, незванична а опасна жандармерија. Касније, током XIX века, стваралачки елан је престао да служи напуљску средину која, изгубивши своје најбриљантније умове у пропалој револуцији из 1799. године, више није била у стању да артикулише идеје које ће се претворити у дела. Брисање културне авангарде задужене за реформе довело је до гашења симболичне светиљке напретка, али и до испливавања паразитарне буржоазије која се залагала за смиривање конфликта, латаргију и својеврстан цивилизацијски сумрак: то је она буржоазија коју је историја поразила и која је спас тражила у идеји да напуљско друштво престане да буде арена за одмеравање различитих супростављених снага. Напуљ је у бити морао да постане мртво море, премда је наизглед био град сунца, чуда и доброг расположења. Он је морао да буде фарса, лакрдијашко место неозбиљних владара и питорескних ликова у коме су цивилизацијске вредности суспендоване.

24 Карлос III од Шпаније, који је у Напуљу био краљ под званичним именом Карло VII (1716–1788).

25 Ла Каприја тврди да су се лазарони тек после 1799. помешали у потпуности с плебсом, организујући се постепено као локална мафија – камора (La Capria 2009: 94–95).

Ако однос лазарона према бурбонским властима посматрамо из ове перспективе, слика постаје мање идеална, не баш тако дирљива као што би извесна путописна традиција хтела да је представи. Истина, такво разоткривање обелодањује мање литерарне аспекте, но више служи дефинисању лазаронског феномена. Док је традиционални говор о лазаронима препуштен питорескним описима, предрасудама и митовима, аргументи о експлицитном и имплицитном договору између власти и лазарона, које убедљиво износи Рафаеле ла Каприја (La Capria 2009: 87–95), драгоцени су и уравнотежени. То се примећује и по томе што су лазарони увек били везани за круну и краља Фердинанда,²⁶ који је у Напуљу једном приликом чак виђен како једе макароне из велике посуде као обичан лазарон, уверава нас Теодор Лиман (Luman 1820: 24). У Европи се ниједан други краљ није тако понизио: напуљски владар продавао је рибу, говорио и понашао се као његови пријатељи лазарони (Giglioli 1903: 8–9). Фердинандо је, другим речима, владао по старом принципу *rapet et circenses* (Richter 2002: 14), што је довело до успеха: приврженост краљу напуљских лазарона личила је на фанатизам. Ништа чудно, пошто су лазарони збиља били центар моћи у бурбонској држави (Johnston 1904: 33). Наравно, разлог бескомпромисне оданости круни и држави није ни религија ни љубав према отаџбини, као што нас многи путописци (помало романтичарски) уверавају: бурбонска власт није се супротстављала лазаронима како би они могли да спрече јачање других друштвених слојева, нарочито племића и буржоазије, све док су они потенцијално били врло опасни по династију на власти (Del Balzo 1885: 72). Наиме, реч је о размени између лазарона и Бурбона утемељеној на старом римском принципу – *do ut des*. Верујемо да је тако било и остало све до XIX века, кад су лазарони постепено губили првобитну важност и снагу постајући театрални елемент амбијента што привлачи пажњу путописаца. Отуда и парадоксалне, сликовите представе о магичном граду „сунца и мора, Везува, Помпеје и лазарона“.

Закључак

Имајући у виду све досад написано, можемо закључити да су домаћи и страни путописци који су боравили у Напуљу од друге половине XVIII века успели да створе мит о лазаронима: кад год се у њиховим књижевним остварењима поведе прича о „чудним и дивљим“ становницима Напуља, нестварни елементи надјачавају стварне, а непроверене гласине замагљују истину. Афирмисање својеврсне путописне традиције фаворизовало је, између осталог, стварање две групе слика о лазаронима, од којих су једне малобројне и историјске,

²⁶ Фердинандо IV (1751–1825), краљ Напуља од 1759. до 1799. затим од 1799. до 1806, а од 1816. краљ Две Сицилије.

а друге многобројне и литерарне. Премда су историјске слике заиста сурове, оне су свакако засноване на чињеницама: Напуљ је у XVII и XVIII веку био пренасељен град с мноштвом друштвених, економских, урбанистичких и хигијенских проблема, али је свакако привлачио људе из околних места, што је резултирало стварањем проблематичног плебса чију су авангарду чинили управо лазарони.

Кад је реч о литерарним сликама о лазаронима, оне су, уз ретке изузетке,²⁷ негативне, било да их представљају као криминалце, било да их карактеришу као просјакe. После таквих представа, на Напуљ се гледа (и унапред радо прихвата) као „лазаронски град“ у коме безакоње омогућује све оно што није дозвољено у цивилизованом свету, одакле су стизали француски, немачки и енглески племићи. Стога можемо закључити да њихове слике о Напуљу врве од уопштавања и клишетираних представа који одговарају поставкама књижевне имагологије, али не могу да постану меродавни у историјском контексту. Такве представе о Напуљу изгледају површне, засноване су на предрасудама те не узимају у обзир неупитна градска постигнућа у области економије, филозофије и права. Током XIX века се Вико, Ђеновези, Ђаноне и други истакнути представници напуљске средине и даље ретко помињу, а не истичу се ни чињенице да је у Напуљу основана прва катедра за економију (1754), да је у том граду први пут прорадило осветљење на плин и, још 1839. године, саобраћао први воз (Montanelli 2011: 31). Уочавајући неуравнотеженост у судовима о напуљском друштву, морамо заузети критички став и истаћи противречности јер верујемо да историја ни у ком случају није статична, премда не иде увек напред, већ неретко назад, десно или лево. У очима европских путописаца из разматраних епоха, напротив, целокупна напуљска средина остаје искључиво лазаронска без изгледа за рехабилитацију: путници су од друге половине XVIII века глорификовали климу и природу не штедећи на иронији и осудама „дивљака“ који обитавају у Напуљу *као да су они једини сџановници њоја њрада*. Напуљска средина пуна театарности и бизарности очито је сматрана занимљивијом и кориснијом зато што је могла да буде непресушан извор необичних догађаја, авантура и усхићења каквих није било нигде другде у оновременој Европи.

Коначно, анализа односа лазарона према властима показала је да се њихова улога постепено мењала: током XVIII века они све више постају центар моћи, што је држава радо прихватала јер су власти њихову привилеговану позицију унутар плебса, стечену насиљем, искористиле као пуки инструмент у служби опстанка или очувања статус квоа. Лазарони су у том поретку отворено подржавали краља добијајући заузврат слободу у свом деловању. Управо је та размена између лазарона и власти, утемељена на старом римском принци-

27 Сетимо се, на пример, Александра Диме Оца, који је тврдио да лазарон „није лопов него освајач“ (Dumas 2004: 107).

пу – *do ut des*, кључ за разумевање лазаронског питања и збивања у напуљском друштву од друге половине XVIII века до дефинитивног пада бурбонске династије (1861). Промена у улози лазарона догодила се тек након пада Напуљске републике (1799): тада је редукована буржоазија, десеткована у контрареволуционарној репресији и успела да наметне нови вид цивилизације – *најолићансјиво*. Била је то својеврсна „друштвена понуда“, измишљена традиција о сунчаном, веселом и опет лазаронском Напуљу песме и осећања, који је заменио *илеменији Најуљ* науке и филозофије из XVIII века. Лазаронима је сада пружена прилика да зараду остварују у ленствовању, да животаре за *ranet et circenses*, за питорескне моменте једног пошто-пото „веселог живота“: држава није показала нарочиту жељу да се бави њима остављајући им одрешене руке у њиховим илегалним (или, у најбољем случају, полулегалним) пословима који ће касније довести до формирања каморе, како потврђује Ла Каприја (La Caprija 2009: 94–95). Уверени смо да је то био суштински заокрет у напуљској историји: тако је настао „Напуљ лазарона и макарона“ који испуњава странице готово сваког путописа о том граду све до Првог светског рата.

ЛИТЕРАТУРА

- Његош, Петар Петровић. „У Риму и Напуљу.“ *Избор српској љубојиса*. Ур. Бошко Новаковић. Нови Сад: Матица српска, 1961. 50–54.
- Павловић, Милорад. *Најуљске шећње*. Београд: Српска књижевна задруга, 1911.
- Црњански, Милош. *Код Хијерборејаца 1*. Београд: Штампар Макарије, 2008.
- Addison, Joseph. *Remarks on Several Parts of Italy* (The Second Edition). London: J. Tonson, 1718.
- Acton, Harold. *I Borboni di Napoli (1734–1825)*. Milano: Aldo Martello, 1960.
- Brilli, Attilio. *Un paese di romantici briganti. Gli italiani nell'immaginario del Grand Tour*. Bologna: Il Mulino, 2003.
- Burnet, Gilbert. *Voyage de Suisse, d'Italie, et de quelques endroits d'Allemagne & de France, fait és années 1885 [sic = 1685], & 1686*. Rotterdam: Chez Abraham Acher, 1690.
- Cobbett, James Paul. *Journal of a Tour in Italy and Also in Part of France and Switzerland*. London: Bolt–Court, 1830.
- Croce, Benedetto. *Un paradiso abitato da diavoli*. Milano: Adelphi, 2009.
- Vasi, Marien. *A New Picture of Naples and its Environs; In the Form of an Itinerary*. London: Samuel Leigh, 1820.
- Galanti, Giuseppe Maria. *Breve descrizione della città di Napoli e del suo contorno*. Napoli: Presso li Soci del gabinetto letterario, 1792.

- Granito, Angelo. *Diario* (Volume III). Napoli: Nobile, 1854.
- Devoto, Giacomo e Gian Carlo Oli. *Vocabolario della lingua italiana*. Firenze: Le Monnier, 1979.
- De Nicola, Carlo. *Diario napoletano 1798–1825* (Volume I). Napoli: Società Napoletana di Storia Patria, 1906.
- De Sanctis Ricciardone, Paola. *Il tipografo celeste. Il gioco del lotto tra letteratura e demagogia nell'Italia dell'Ottocento e oltre*. Bari: Dedalo, 1987.
- Dickens, Charles. *Pictures from Italy*. London: Bradbury & Evans, 1846.
- Dumas, Alexandre. *Il Corricolo*. Napoli: Colonnese, 2004.
- Diccionario de la lengua castellana (Quarta Edicion)*. Madrid: Joaquin Ibarra, 1780.
- Giachery, Gianluca. *Ritratto dell'intellettuale da esiliato. Edward Said e l'educazione critica del pensiero*, 2022. <https://encp.unibo.it/article/view/13571/14154>. 8. 7. 2022.
- Giglioli, H. D. Constance. *Naples in 1799*. London: John Murray, 1903.
- Evelyn, John. *John Evelyn in Naples 1645*. Edited by H. Maynard Smith. Oxford: Blackwell, 1914.
- Johnston, Robert Matteson. *The Napoleonic Empire in Southern Italy and the Rise of the Secret Societies* (Volume I). London: Macmillan, 1904.
- La Capria, Raffaele. *Napoli*. Milano: Mondadori, 2009.
- Lauria, Giuseppe Aurelio. *Napoli nella fine del XVIII secolo*. Napoli: Avallo-
ne, 1877.
- Lyman, Theodore. *The Political State of Italy*. Boston: Wells and Lilly, 1820.
- Mayer, Karl August. *Vita popolare a Napoli nell'età romantica*. Bari: Laterza, 1948.
- Marulli, Gennaro. *Ragguagli storici sul Regno delle Due Sicilie dall'epoca della Francese rivolta fino al 1815* (Volume I). Napoli: Jaccarino, 1844.
- Masuccio Salernitano. *Il Novellino* (a cura di Luigi Settembrini). Napoli: Mo-
rano, 1874.
- Montanelli, Indro. *L'Italia del Risorgimento, 1831–1861*. Vol. VIII. Milano: Rizzoli, 2011.
- Montesquieu, Charles Louis de Secondat. *Voyages*. Bordeaux: Imprimerie G. Gounouilhou, 1894.
- Oliva, Gianni. *Un regno che è stato grande*. Milano: Mondadori, 2013.
- Prossomariti, Sara. *I signori di Napoli*. Roma: Newton & Compton, 2014.
- Rea, Domenico. *Le due Napoli*. Napoli: Edi.Me Gruppo Editori Campani, 1996.
- Richter, Dieter. *Napoli cosmopolita*. Napoli: Electa, 2002.
- Rosi, Massimo. *Napoli entro e fuori le mura*. Roma: Newton & Compton, 2003.
- Rot, Klaus. *Slike u glavama*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2000.
- Said, Edward W. *Orientalism*. London: Penguin Books, 2003.
- Serao, Matilde. *Il paese di cuccagna*. Milano: Treves, 1891.

- Sharp, Samuel. *Letters from Italy: Describing the Customs and the Manners of That Country in the Years 1765 and 1766*. London: R. Cave, 1766.
- Tasso, Torquato. *Intrichi d'amore*. Venezia: G. B. Ciotti, 1603.
- Venturi, Franco. „1674. Napoli nell'anno della fame.“ *Rivista Storica Italiana* LXXXV.2 (1973): 394–472.

Mario Liguori

*The Lazzaroni Between History and Myth: An Analysis of
a Peculiar Topic in Travelogues About Naples*

Summary

In this paper, we will deal with the “Lazzaroni phenomenon”, which became an unavoidable topic in European travelogues about Naples since the second half of the 18th century. Although almost everything related to the so-called Lazzaroni is controversial – from names and origins to their way of life, habits, and their social role – domestic and foreign travel writers managed to create a myth about them. In their case, literary images prevail over the historical ones: whenever the story of the famous Lazzaroni is told, it turns out that it is difficult to separate real elements from the unreal, facts from fiction, history from myth. Starting from travelogues about the Lazzaroni, our goal is to establish the extent to which literary elements differ significantly from historical ones. We will pay special attention to the relationship of the Lazzaroni with the rulers that changed in Naples over the centuries, while this Mediterranean city experienced social, economic and cultural changes.

Keywords: Lazzaroni, Naples, history, myth, Italy, travelogue, Mediterranean, stereotype, prejudice

Примљен: 6. 2. 2021.

Прихваћен: 1. 9. 2022.